

Drago Roksanđić

Etnos, konfesija, tolerancija

Zagreb: SKD Prosvjeta, 2004, 479 str.

U knjizi *Etnos, konfesija, tolerancija* nalazi se opširan izbor članaka Drage Roksanđića o etničkim, religijskim i međukonfesionalnim temama iz hrvatske povijesti i povijesti Srba u Hrvatskoj. Knjiga se sastoji od sljedećih cjelina i poglavlja: »Natrag k izvorima«, »Etnos, konfesija, tolerancija«, »Zavičajna povijest – interkulturni fenomen«, »Historičar i historiografija: kritičke refleksije«, »Povijest između prošlosti i budućnosti« i »Sjećanja«. Na kraju knjige nalazi se kazalo imena i mjesta. U Predgovoru autor obrazlaže razloge i poticaje za objedinjavanje raznovrsnih članaka s etničkom i konfesionalnom tematikom u jednoj knjizi i stavlja ih u povijesni i istraživački kontekst koji uokviruje njihovu žanrovsku i sadržajnu raznovrsnost. Svoje dugogodišnje profesionalno bavljenje temama iz ranoga novog vijeka i hrvatske i srpske povijesti predstavio je izborom tekstova koji se bave pitanjima etnokonfesionalizma, religijske kulture, interkulturalizma, odnosom prema Drugome, konceptom »tolerancije« i sličnim temama, s namjerom da ujedno retrospektivno prikaže presjek različitih teorijskih i problemskih pristupa u vlastitom istraživanju i na nov način otvori raspravu o tim pitanjima.

Prvo poglavlje, »Natrag k izvorima«, koje opsegom zauzima najveći dio knjige, sadržava trinaest izvornih dokumenata i njihovih prijevoda (ili samo prijevoda dokumenta), kratak uvod o arhivskim odrednicama dokumenata, o njihovoj važnosti za povijest Srba u Hrvatskoj te njihove historiografske refleksije. Kako sam autor kaže, uvrštavanjem tog poglavlja želio je podsjetiti na temeljni posao povjesničara, na konceptijski usmjereno i profesionalno bavljenje izvornim arhivskim gradivom, koje je polazište svakog ozbilj-

noga historiografskog rada. Osim toga, namjeravao je skrenuti pozornost na neke historiografski nedovoljno korištene ili pak manje poznate, a iznimno važne izvore za bolje razumijevanje »hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih 'kontroverzistika'«. Već iz naslova pojedinih objavljenih dokumenata uočljivo je da se odnose na etnokonfesionalnu problematiku u Hrvatskoj, odnosno ponajviše na različite skupine pravoslavnog stanovništva na području Hrvatske od 16. do početka 19. stoljeća, osobito na odnose unutar hrvatskoga vojnokrajškog područja pod habsburškom ili mletačkom upravom. »Priuilegium pro Rascianis« iz 1538. predstavlja, koliko je poznato, prve habsburške povlastice koje je kralj Ferdinand I. nakon pada Srpske despotovine podijelio Rašanima/Srbima, i to onima u dinarskom području, s namjerom da ih potakne na iseljavanje s osmanlijskog teritorija. U nizu dokumenata nalazi se i svjedočanstvo o činu sjedinjenja Marčanske eparhije pod biskupom Simeonom Vratanjom s Katoličkom crkvom iz 1611., odnosno stvaranju unijat-ske crkvene organizacije u Hrvatskoj, zatim vjerski zakon Hrvatsko-slavonskog sabora iz 1604. (1608.), Patent o toleranciji Josipa II. iz 1781. na latinskom i njemačkom jeziku, kao i nekoliko historijsko-demografskih izvora, poput popisa žumberačkih uskoka iz 1551. te popisa vjernika i svećenika Plašćanske eparhije iz 1811. godine.

U drugoj cjelini, prema kojoj je knjiga dobila naslov, nalazi se rasprava »Vjerske podjele i (ne)snošljivosti u Vojnoj krajini. Hrvatski i srpski etnokonfesionalni nacionalizmi u povijesnoj perspektivi (XVI–XIX stoljeće)«. Na primjeru konkretnih odnosa crkava i vjernika u Vojnoj krajini autor, uzimajući srednjovjekovnu baštinu kao polazište, istražuje odnose između katoličanstva i srpskoga pravoslavlja od 16. do 19. stoljeća na hrvatskome vojnokrajškom području, na kojemu se njihovi utjecaji i djelovanje prožimaju. Stavljanjem naglaska na povijest među-

sobnih odnosa vjernika, tzv. »malih ljudi«, Roksandić propituje mogućnosti i načine istraživanja hrvatskih i srpskih odnosa u »premodernom« razdoblju, dakle do druge polovine 19. stoljeća, odnosno do razdoblja nastanka modernih nacionalizama. Autor naglašava različitost iskustava katoličke i pravoslavne crkvene hijerarhije od onih običnih vjernika te nedovoljnu istraženost i utjecaj koji su pučka vjerovanja, utemeljena na pretkršćanskim tradicijama, imala u međusobnim odnosima između katolika i pravoslavaca na području Vojne krajine. Opstojnost obaju kršćanskih obreda među vjernicima na tim prostorima ovisila je, prema autoru, upravo o sposobnosti prilagođavanja obaju kršćanskih nauka situaciji među vjernicima. Analizira odnose zapadnoga i istočnog kršćanstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Srbiji i smatra ih ključnima za razumijevanje novih povijesnih situacija među vjerskim zajednicama i crkvama na hrvatskome prostoru u ranome novom vijeku. Zatim se osvrće na odnos srpskih despota i katoličke Europe te govori o učincima i utjecaju islama u jugoistočnoj Europi i osmanlijskoj kolonizaciji. Posebnu pozornost pridaje pitanju Vlaha i njihovu statusu u hrvatskoj Vojnoj krajini, kao i stavu habsburških i hrvatskih vlasti prema Vlasima te posljedicama koje su ti stavovi imali na njihov društveni i vjerski status. Bavi se i pitanjem vjerskih konverzija unutar tih pastoralnih zajednica na širokom području habsburške, osmanlijske i mletačke tromeđe. Prema Roksandiću, habsburška «strateška ambicija» bila je jedan od uzroka sve veće popustljivosti habsburških unijatskih nastojanja u drugoj polovini 17. i na početku 18. stoljeća te je potaknula određenu vjersku snošljivost prema srpskome pravoslavlju kao važnom činiocu otpora osmanlijskoj vlasti na jugoistoku Europe. Zaokreti u politici Habsburgovaca prema pravoslavicima i njihovo pozicioniranje u protomodernome hrvatskom društvu te počeci nacionalnih integracija i odnosi vjerske (ne)snoš-

ljivosti okosnica su posljednjeg dijela poglavlja.

U poglavlju »Zavičajna povijest – interkulturalni fenomen« nalazi se pet priloga u kojima se obrađuju demografsko-migracijske teme iz povijesti hrvatskih krajeva naseljenih hrvatskim i srpskim stanovništvom. Dok su vojnokrajiški popisi za razdoblje prije jozefinskih reformi nepotpuni, nesustavni i uglavnom usredotočeni na muško stanovništvo, autor naglašava da se od kraja 18. stoljeća sve veća pozornost pridavala popisivanju cjelokupnog stanovništva Vojne krajine kako bi se dobio bolji uvid ne samo u vojne nego i u ekonomske i demografske resurse. Uzimajući u obzir mnogobrojne segmente i složenost vojnokrajiškoga života Prve banske pukovnije (sa sjedištem u Glini) u prvoj polovini 19. stoljeća, Roksandić analizira brojčane odnose stanovnika s obzirom na rodnu pripadnost, vjerski sastav, brojnost kućanstava, njihovu gospodarsku snagu, socijalnu strukturu te utjecaj i doprinos pojedinih krajišnika s područja Prve banske pukovnije ilirskome pokretu i hrvatskoj kulturi. To poglavlje sadržava i članke o drugim dijelovima Vojne krajine u središnjem i južnom hrvatskom prostoru, o njihovim demografskim značajkama, vjerskoj odnosno narodnosnoj strukturi stanovništva te njihovu položaju i ulozi u određenim povijesnim događajima. Razmatrajući povijest kotara Donji Lapac od kraja 18. do početka 20. stoljeća, autor stavlja poseban naglasak na njegovu tadašnju demografsku strukturu, na prelazak tog područja iz osmanlijske pod habsburšku vlast tijekom rata 1788. – 1791., kao i na događaje na tom području u vrijeme rata s Francuzima 1809. Upozoravajući na nedovoljnu iskorištenost arhivskoga gradiva o Ličkom korodonu tijekom revolucije 1848./49., autor ocrta socioekonomsku situaciju stanovništva i promjene obiteljskih (zadružnih) struktura s njihovim posljedicama na funkcioniranje krajiškoga sustava. Članak završava otvaranjem novih pitanja o ulozi i sudjelovanju

ličkih odnosno srpskih i donjolapačkih krajišnika u bosanskom ustanku u Crnim Potocima od 1875. do 1877. Tu su još i dva članka koja se bave demografskom i migracijskom problematikom na prostoru »Slunjske ploče« i u Gospiću tijekom ranoga novog vijeka pa sve do prve polovine 20. stoljeća. Osim prostornoga odnosno regionalnog okvira i vojno-krajiškog iskustva, članke u ovom poglavlju povezuje i pitanje etnokonfesionalnog interkulturalizma i njegovo funkcioniranje u konkretnim situacijama na lokalnoj razini.

Poglavlje »Historičar i historiografija: kritička refleksija« sažima autorova razmišljanja o mogućem dijaloškom pristupu historiografije mnogobrojnim pitanjima važnima za razumijevanje etnodemografskih, nacionalnointegracijskih i (proto)modernizacijskih te ostalih procesa u hrvatskome prostoru, s osobitim naglaskom na kritičkoj revalorizaciji doprinosa hrvatske historiografije proučavanju hrvatskoga novog vijeka. Osvrće se na istraživačke metode u hrvatskoj historiografiji te pozicionira današnju hrvatsku historiografiju unutar svjetske historiografije. »Šansu« hrvatske historiografije vidi u »prepoznavanju vlastite problematike u istraživanjima drugih«, a način da se to realizira »nije imitacija nego komparacija«.

U poglavlju »Povijest između prošlosti i budućnosti« elaborirajući povijesnu percepciju nekih tema iz hrvatske prošlosti, poput bana Josipa Jelačića ili teme o »prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Srba u Hrvatskoj« odnosno o njihovu manjinskom statusu, autor naglašava da je za povjesničara kao istraživača važno umijeće sagledavanja različitih povijesnih tema iz raznih vremenskih perspektiva.

Posljednje poglavlje posvećeno je dvojici istraživača koja su se bavila poviješću Srba u Hrvatskoj, Milanu Radeki i Fedoru Močaninu, koji su prema autorovim riječima svojim istraživanjima ostavili značajan trag u promicanju profesionalne korektnosti i istraživačkog dijaloga.

Knjiga *Etnos, konfesija, tolerancija* bavi se različitim temama iz bogate povijesti hrvatsko-srpskih odnosa na području Hrvatske otvarajući mnogobrojna pitanja za buduća istraživanja. Raznolikošću tema i stavljanjem naglaska na pronalaženje novih pristupa, kao i preispitivanjem korištenih i uvođenjem novih povijesnih izvora u bavljenje etnokonfesionalnim temama, ova knjiga pruža mnoštvo poticaja istraživačima koji se bave etničkom i migracijskom problematikom.

Sanja Lazanin

Institut za migracije i narodnosti,

Zagreb

Sabrina Petra Ramet

**Balkanski Babilon. Raspad
Jugoslavije: od Titove smrti do
Miloševićeva pada**

Zagreb: Alinea, 2005, 488 str.

Već u predgovoru autorica ukazuje na temeljni problem raspada Jugoslavije, a to je pitanje legitimiteta političkoga poretka. Na toj su podlozi različiti akteri posegnuli za »zalihom uspomena« i aktivirali povijesna sjećanja u svojoj vrlo pojednostavljenoj i redukcionističkoj inačici. Sve je to bilo moguće, kako ističe autorica, jer nije bilo ni minimalna konsenzusa oko toga što Jugoslavija jest, a osobito oko toga što bi eventualno trebala biti u tranzicijskome razdoblju. Korijen je toga, naravno, u nedemokratskome naslijeđu i dogovornom stvaranju jugoslavenske države, o čijem se konstituiranju nisu demokratski izjašnjavali pripadnici nacionalnih skupina koji su činili glavninu njezina stanovništva. Kao i kula babilonska koja se ne može izgraditi jer se graditelji ne mogu razumjeti, ni nacije bivše države nisu se mogle razumjeti i različito su percipirale Jugoslaviju, te je tako svaki dogovor unaprijed bio osuđen na propast.